

תורה בחילונים תאמין

אריאל סרי-לוי

ולא אתכם לבדכם אנכי כרת את הברית הזאת ואת האלה הזאת – כי את אשר ישנו פה עמנו עמד היום לפני ה' אלהינו, ואת אשר איננו פה עמנו היום.

דברים כט, יג-יד

א. הקדמה

בשבועות האחרונים נקלעתי לשני דיונים בנושאים קרובים, שנערכו בשני שדות תרבותיים שונים. בעוד הדיון האחד התנהל בעצלתיים בפורום אינטרנטי שרוב חבריו וחברותיו תלמידי או בוגרי בתי מדרש אורתודוקסיים למיניהם – פרץ האחר באינטנסיביות ובסערת רגשות בבניין מדעי היהדות בהר הצופים, שם לומדים יחד כעשרים צעירים משני עברי המגזר והמגדר לקראת הוראת יהדות בתיכונים ממלכתיים בישראל.

הדיון הפנים-דתי עסק בשאלה שאחת מהמשתתפות ניסחה בערך כך: "מה בין לימוד תורה בבית המדרש ללימודי יהדות אקדמיים". מקובל לשרטט בדיון כזה שני טיפוסים אידיאליים – "איש בית המדרש" ו"איש האקדמיה" – ואין מלכות נוגעת בחברתה, באשר שני המוסדות נבדלים זה מזה מהותית בשורת קריטריונים: מטרת הלימוד, מחויבות להלכה, עמדת הלומד כלפי החומר הנלמד ועוד. כנגד זה מזדעק "איש הפתיחות", בוגר ותושב במקומות הידועים, ומבקש להראות מה רבה תרומת האקדמיה ללימוד התורה שלנו, כמה היה חסר בלעדיו. אכן – מודים לו חבריו – יש כלים חשובים, ודברים מעניינים, ולמה לא. ורק לא לשכוח לזכור מה בפנים ומה בחוץ. מותר אפילו (אם אתה מוכרח) לבוא בגופך ממש אל האקדמיה, כתלמיד מן המניין – כל עוד לא תמוש מפניך ארשת ה"אני לא מפה"; כי אחרי הכל, אתה יודע, זה לא הדבר האמיתי. כמדומה לי שהדיון מוכר לכמה מן הקוראים, וכדוגמתו נערך אף בישיבתנו (ועוד אחזור לכך בהמשך).

את הדיון השני קשה לסכם באופן כזה, מאחר שאינו אלא התפרצות אחת של מתח אינטלקטואלי ורוחני, שהוא פרי שנה וחצי של לימוד אינטנסיבי משותף. לפיכך לא את הדיון הנקודתי אנסה לפרוש בדברים שלהלן, כי אם משהו משני צדדיו של המתח שהוליד אותו; משם אמשיך בהצגת הדרך, שבה אני רואה את היחס בין דתיים לחילוניים בתחום לימוד ומחקר התורה, ובעיקרה הטענה כי יש לראות את היהודים

החילוניים כשותפים מלאים ב"עולמה של תורה", ואת עיסוקם במקורות היהודיים כלימוד תורה לכל דבר.

פתרונו של המתח, אותו אנסה להציג להלן, מצריך פתיחות רבה יותר משני הצדדים: הדתי והחילוני. ואולם רשימה זו תתמקד בצעדים הנדרשים, לדעתי, מהציבור הדתי, וזאת משני טעמים: האחד קשור במחבר ובמסגרת – אני רואה עצמי קודם כל כבן העולם הדתי, אותו אני מכיר ואליו אני פונה, ועל כן הדברים מיועדים להתפרסם בעלון בית המדרש בו למדתי. הטעם השני מהותי יותר: בניגוד למקרה ההפוך, חוסר הסובלנות והזלזול שמפגין עולם התורה הדתי כלפי רעהו החילוני איננו מקרי, מקומי או סמוי – הוא מעוגן בתפיסה אידיאולוגית מוצהרת, שכנגדה אני מבקש להציג עמדה אחרת.

הדברים משקפים בסך הכל את מבטי המצומצם, כבוגר ישיבת שיח, הלומד בחוג למקרא באוניברסיטה העברית בירושלים. לפיכך אי אפשר שלא אחטא בפשטנות ובהכללות, כשם שמתחייב מדיון כוללני ב"דתיים" וב"חילוניים". אינני מתיימר לנסח מניפסט ולהעמיד משנה סדורה, אלא לספר לידידי מעט מקורותיי מאז עוזבי את כתלי בית המדרש, ומתוך כך – כמה הרהורים לגבי דתיים, חילוניים ולימוד תורה, בתקווה לעורר מחשבה ודיון נוספים בנושא.

הבהרה אחרונה: על אף מרכזיותם של המונחים "תורה" ו"לימוד תורה" – אינני מעוניין לנסח הגדרה מדויקת של מונחים אלה, ואני בספק אם הדבר אפשרי; אני מקווה שהגדרה חדשה תצמח מאליה מתוך הדברים.

ב. תורה בגלות: הדתי

אותה ארשת "אני לא מפה", אותה תיארתי לעיל, מאבדת משהו מאמינותה כשאתה קם בוקר אחד ומגלה שבמקום פסוק כ"א אתה אומר "פסוק 21", למילה שאינך מבין אתה קורא "שיבוש", ולספר דברים – "המקור הדויטרונומיסטי". דומני שאלה מבין חבריי ללימודים, שאינם בוגרי החינוך הדתי, אינם מסוגלים להבין את החוויה של צפייה במיטב חוקרי תבל רומסים את כל הקדוש לך (לעתים בהנאה מרובה), כשכל שיש לאל ידך לעשות הוא לכתוב לשבוע הבא (עמוד אחד) האם לדעתך נתחבר ספר דברים לפני ספר ויקרא (כגישתו של ולהאוזן) או שמא להפך (כשיטתו של קויפמן).

נכון, יש כמה שמות מוכרים כאן: יעקב, משה, רחבעם (את רש"י באמת לא רואים בזמן האחרון). ואולם הדתי מרגיש לעתים קרובות שכדי להיחשב בן בית בחוג למקרא, עליו לנטוש תחילה את ביתו הקודם. אלוהים איננו עניין למחקר מדעי, וכל עוד אתה מצליח להשאיר אותו בחוץ – אתה בסדר; אבל הישמר לך! לפתח חטאת רובץ, ותיאולוג חשוך לעולם לא יהיה חוקר אמיתי.

וכך, תחת מסגרת שכופה עליו שפה אחת ודברים אחדים, שבה כל לימודיו הקודמים אינם רלוונטיים והרעיונות לאורם הוא חי אינם חלק מהשיח המדעי הלגיטימי, חי לו הדתי בחוסר נחת תמידי – המחקר של הדוסים והדוס של המחקרים, בן בלי בית.

ג. גלות בתורה: החילוני

אם חשבתם שהחילוני מרגיש בבית, כנראה לא דיברתם איתו. בקיבוץ בטוחים שהוא חזר בתשובה (אתם מכירים סיבה אחרת לעבור לירושלים וללמוד תנ"ך?), החברים סתם תוהים על תחומי העניין המיוחדים שלו (שאלה לסטודנטים למדעי היהדות: כמה סטודנטים חילוניים לומדים אתכם?), והוא בשלו, מנסה את מזלו בעולם זר ומוזר, מלא בארמית, טעמים וכתב רש"י.

איזה מזל שבכיסא לידו יושבת סטודנטית עם חצאית, שבוודאי תשמח לעזור לו למצוא בספרייה את מדרש רבי, או רבא, או הדבר הזה שהמרצה אמר. האם היא אי פעם תבקש את עזרתו? אין סיכוי. ולא בגלל פערי הידע, שסגירתם היא עניין של זמן; גם לפרופסור היא לא באמת מקשיבה. כי גם אם יש לו וורטים יפים מדי פעם, והוא בסך הכל לא מזיק, ועם כל הכבוד – בעניינים האלה חילונים הם לא סמכות.

נכון, בתוך האקדמיה המצב יחסית בסדר. כאן מותר ואפילו מומלץ להיות חילוני (אם כי, איכשהו, חצי מהמרצים דתיים). אבל האקדמיה היא לא רק הרצאות אלא גם שיחות בקפיטריה וקבוצות לימוד בספרייה; וגם האקדמיה, תרצה או לא, מתקיימת בתוך שיח ישראלי תרבותי, שבו דבר אחד מוסכם על הכל: התורה היא קניינם החוקי של חובשי הכיפות, ו"עולם התורה" הוא עולמם. וכך, בהתנצלות מתמדת על הפלישה לנחלה לא לו, ובתחושת נחיתות בסיסית, חי לו החילוני שוחר המקרא (שלא לומר: לומד התורה).

ד. בגנות הפרדת הרשויות

תאמרו: המצב שתוארתי לעיל הוא התוצאה העגומה של הניסיון, הנועד מראש לכישלון, לטשטש בין מין ושאינו מינו: יעסקו הדתיים בתורה והחילוניים במחקר ולכולם ייטב. אכן, ההבחנה נוחה לשני הצדדים; גבולות ברורים הם חפצו של כל ממסד. חוקר המקרא איננו טרוד בשאלת הלגיטימיות שמייחסים או לא מייחסים לו חובשי בית המדרש, ולהפך. כאן חוקרים את היווצרות האסופה המקראית על רקע זמנה ומקומה, וכאן לומדים את דבר ה' המתחדש בכל יום.

המחשבה, כי המתרחש בצד האחד איננו רלוונטי עבור הצד השני – מוטעית ופסולה בעיניי, ראשית מן הצד האקדמי: הצגת העיסוק במקרא כמדע טהור, שאין לו יומרות תרבותיות, ואין לו עמדה באשר ליחס בין תוכן הכתוב לבין החברה הישראלית בת זמננו – תפיסה הנשמעת הן מתוך האקדמיה עצמה הן כלפי האקדמיה מחוצה לה – איננה נכונה משלוש סיבות:

א. כבר מראשיתו, לא היה העיסוק המדעי במקרא מעולם מנותק מהשקפה תיאולוגית. כל סטודנט למקרא יודע כי סדרות הפירוש המדעיות למקרא מכילות פירוש גם לברית החדשה; הניתוק בין התנ"ך לבין הברית החדשה, הבלעדי לאוניברסיטאות בישראל, איננו יכול להתפרש כפעולה "מדעית" גרידא, נטולת עמדה אידיאולוגית ותרבותית.

ב. כמדומה לי שזו אינה עמדתם האישית של רבים מחוקרי המקרא בישראל, כפי שהם מביעים אותה בתוך האקדמיה, בספריהם ובשיח הציבורי הישראלי.

ג. זו בוודאי איננה עמדתם של לפחות חלק מהתלמידים היהודיים (המעטים) בחוג למקרא באוניברסיטה העברית (באשר לתלמידים הלא-יהודיים, המוטיבציה הדתית שלהם איננה מוטלת בספק). הר הבית לא נעלם גם כשמסיטים את הווילונות בהר הצופים, והשיח אודות המקרא שמתנהל בין יהודים בארץ ישראל אינו דומה לשיח אודות כל ספרות אחרת, גם אם דרכי הלימוד זהות.

ושנית – מן הצד הישיבתי: אמירות כגון "כל שאין יראתו קודמת לחכמתו אין חכמתו מתקיימת", בתוספת זלזול בתחומי העניין (הנחשבים ביזאריים) של מלומדי מדעי הרוח – נכונים ככל שיהיו – אינם יכולים לכסות על האמת.

מה פירוש "לכסות על האמת"? "אמת"?! מנין צצה מילה אלימה שכזו, שנאסר עליה זה מכבר לבוא בקהל העברי המשכיל? אכן, מילה זו נובעת היישר מהטרמינולוגיה הדתית הנוקשה, ובחסותה אני רוצה להציג שני טיעונים, שנובעים ממערכת האמונות שלי כאדם דתי, ומן המורשת שהנחילו לי אבותיי ורבותיי; טיעונים שמטרתם להסביר למה ההתעלמות והזלזול מצד בית המדרש כלפי לימוד התורה המדעי והחילוני הם בגדר בעיה דתית, שכן הם חוטאים לשני ערכי יסוד דתיים: מידת האמת ומידת הענווה.

ה. מידת האמת

כבר בבני עקיבא למדנו, מתורתו של הרב קוק, את ערכה של הכפירה: בעומקה טמון הסיכוי לנפץ את אלילי האמונה הגסה, הילדותית, ולפתח אמונה מזוקקת ונעלה יותר.

היא שחררה את המסורת מכבליה שלה עצמה, ואפשרה – למי שנענה לאתגר – להעפיל לפסגה דתית חדשה.

אך זו איננה רק "היענות לאתגר"; החיים הם לא תכנית ריאליטי, תודה לאל. נגד החרדים, שבחרו להסתגר בדל"ת אמות של הלכה, למדנו לטעון: זו אינה אמת. זוהי התכחות לגילוי של הקדוש ברוך הוא בעולם; זוהי תפיסה מצומצמת, "אלילות רוחנית", קיבעון שסופו התנוונות.

הדוגמה של "תורה מן השמים" מצויה במצב דומה. עבור בוגר החינוך הדתי, משה רבנו עלה לשמים וקיבל חמישה חומשים מנוקדים ומוטעמים, כתובים בפונט קורן על גבי אש לבנה (ולמתקדמים: עם פירוש רש"י). ומה זו אם לא תפיסה מצומצמת, גסה וילדותית? כיצד היא מסוגלת להתמודד עם טענות נכוחות, המורות אחרת? מדוע כל היכולת הפרשנית העשירה, המוענקת לחניך עולם הישיבות, נעלמת אל מול אחד הטקסטים המכוננים של התרבות האנושית – אל מול דבר מלך מלכי המלכים שהתגלה לבשר ודם?

חותמו של הקדוש ברוך הוא אמת ותורתו תורת אמת. למרבה הצער, המבקש את האמת אודות התנ"ך, ואת האמת המצויה בתנ"ך – שתי אמיתות שלא ניתן להפריד ביניהן – לא יוכל למצוא אותה כיום בחינוך הדתי. דורש האמת התנ"כית נאלץ לקיים את דברי המשנה: "הווי גולה למקום תורה".

ישנם סטודנטים דתיים למקרא, שאינם מאמינים שבמחקר המדעי טמונה אמת דתית כלשהי, ועל כן הם בוחרים להישאר בצד אחד: בצד האמונה או בצד המדע: להישאר דתי או להפוך לחוקר. מי שעושה כך, משלם את המחיר ומוותר על התמורה: הוא סובל מהמתח התרבותי שבין שני העולמות, אותו ניסיתי לתאר לעיל (בסעיף ב'), אך אינו נהנה לא מהיתרון האקדמי שמעניקה לו הדתיות ולא מהיתרון הדתי שמעניקה לו האקדמיות.

1. מידת הענווה

בדברים שהצגתי עד כה נשמרה – על אף נימת ההסתייגות – הנחת היסוד הדתית לכל דיון בנושא זה – הנחה שאותה אנסה כעת לערער, על אף שלכאורה גם דברים אלה עצמם מבוססים עליה.

הנחת היסוד היא, שעל השאלות מה נחשב ללימוד תורה ומה לא, ומי ראוי ללמוד וללמד תורה ומי איננו ראוי – מוסמכים להשיב רק שומרי תורה ומצוות אורתודוקסיים. דהיינו: הואיל ואין מחלוקת על כך שאנחנו לומדים תורה, יודעים מהי תורה, "בני תורה" – ממילא יש בכוחנו להעניק או לא להעניק לאחרים את תואר לומדי התורה. ממילא יש לקיים את הדיונים הללו בפורום דתי פנימי. משום כך, ביום העיון בנושא "ישיבה ואקדמיה", שנערך בישיבת שיח, הוזמנו אך ורק אנשי אקדמיה

חובשי כפות; איש לא חשב שחוקר חילוני יכול לחוות את דעתו בשאלה האם עיסוקו האקדמי נחשב או לא נחשב לימוד תורה. והואיל ואחינו החילוניים אינם מביעים באורח חיהם נאמנות לתורה באופן הראוי בעינינו – אין להחשיב אותם, עם כל הרצון הטוב, כלומדי תורה, לא כל שכן ללמוד תורה מפיהם.

נבדוק תחילה את נקודת המוצא, לפיה אין מחלוקת על כך שתורתנו שלנו – תורה היא: למרבה הצער, אכן יש מחלוקת על כך. ככל שנרחיק מבית מדרשו ניוכח בחוסר הלגיטימיות של לימוד התורה שלנו בתוך העולם הדתי: אין זה סוד שבישיבות ציוניות מסוימות אין מכירים בהגותם ובפסיקתם של ראשי ישיבות ציוניות אחרות, כתורה הראויה להילמד בבית המדרש; קל וחומר העולם החרדי, שלפחות עבור חלקים ממנו, רבותינו אינם רבנים ותורתנו אינה תורה, וספק אם ראויים אנו להיקרא שומרי מצוות וכל שכן בני תורה. ואף על פי כן איננו נוקטים החרמה הדדית, ואנו חולקים כבוד גם לאלה שיש לנו מחלוקת דתית ומוסרית חריפה עם לימוד התורה שלהם ואופן קיומה.

ניתן כמובן להלך בדרך דתית רווחת, ולקבוע כי הדרך המסוימת, שבה נוהגים אנשים מסוימים בקהילה מסוימת ובתקופה מסוימת – היא-היא כוונתו המדויקת של כל פסוק ופסוק בתורה; החורג מנקודה זו הוא "קיצוני" לצד אחד או "חפיפניק" לצד שני. אמנם, ראוי לאדם הדתי להשתדל לכוון את אורחות חייו בדיוק רב, ככל שניתן, לרצון ה' וביטוי בתורה. אך בין שאיפה ליומרה יש מרחק. המתפלל "ותן בלבנו בינה להבין ולהשכיל" איננו יכול להצהיר שהבינה כולה כבר ברשותו. והואיל ולא כל הבינה ניתנה לו, ראוי לו ללמוד גם מהבינה שניתנה לאחרים.

התורה מעידה על עצמה באופן ברור כי היא קניינה של האומה הישראלית כולה (אם כי גם בני עמים אחרים חשים קשר אליה ואני מכבד זאת). רצה הקדוש ברוך הוא וכיום רוב היהודים היושבים בארץ ישראל אינם נמנים על הציבור המכונה דתי. אך מכאן ועד הקביעה שהתורה איננה שייכת להם עוד – לדעתי רחוקה הדרך.

ז. העגלה נוסעת אין עצור

אם מקבלים את הטענה, שהתורה היא קניינו של היהודי החילוני כשם שהיא קניינו של היהודי הדתי – אזי, לאמתו של דבר, כל הדיון איננו רלוונטי: אם לימוד התורה החילוני הוא "לימוד תורה" מכוח טענת אמת דתית ובלתי תלויה במוסכמות תרבותיות – מה לי אם הדתיים יכירו בכך אם לא? ועוד: אם החילוניים הם רוב האוכלוסייה היהודית, יבואו נא וייטלו את התורה ברשות הדתיים או בלא רשותם – וכי מי מעכב בעדם?

אני מאמין שניתן ללמוד תורה עם חילונים (ולא רק ללמד אותם) ואפילו ללמוד תורה מהם. בכוחה של התמיכה הדתית לשנות את המוסכמה החברתית ולהעניק

לחילונים תחושת שייכות בעולם התורה, וגם לחזק ולהעשיר את לימוד התורה החילוני, שכן פערי הידע בין בוגר החינוך הדתי ובוגר החינוך הממלכתי עודם גדולים מאוד.

בלי תמיכה זו יתעכב המהפך, אך לבסוף יתרחש; וכאשר הוא יתרחש – נוכל לבחור בין שתי אפשרויות. האחת היא להמשיך להתעלם מתחיית התורה בעם ישראל, להמשיך להתעלם מהחידושים התורניים והרוחניים שמציעה התורה החילונית ועוד תציע, ולהמשיך להיות בלתי-רלוונטיים בשיח הישראלי-חילוני (שהרי בשיח הישראלי-חרדי אנחנו ממילא בלתי-רלוונטיים). חוסר הרלוונטיות של עולם התורה הציוני-דתי רק יחריף, ככל שלימוד התורה החילוני יתפתח ויפרח, עד שלבסוף יוכל כל יהודי חילוני ללמוד תורה כאוות נפשו, באופן עצמאי וטבעי, בלי כל תלות בציבור הדתי. פריחה זו כבר מתרחשת לנגד עינינו, אך יש שמעדיפים לעצום את העיניים. האבסורד בגישה זו הוא שרבים מהמחזיקים בה נוהגים להלין על הבורות והניכור כלפי התורה בציבור החילוני – אך אינם מכירים באפשרות לחזק את הקשר עם התורה ולהישאר חילוני.

האפשרות השנייה היא להצטרף. להצטרף מתוך הכרה אמיתית בלגיטימיות של לימוד התורה החילוני, בכנות שלו ובפוטנציאל האמת שבו; להצטרף למי שרוצה שיצטרפו אליו, מתוך ראיית היהודי החילוני כשותף מלא ושווה בדיאלוג, ולא כאובייקט שיש לחשוש מפניו או להחזירו בתשובה.

אינני טוען ששותפות זו היא טבעית וקלה; בתקופה זו בחיי אני חש מקצת מהקשיים שבה. היא דורשת ויתור וענווה מן הצד החילוני, אך ויתור עמוק יותר מן הצד הדתי. היא איננה דורשת מאיתנו לוותר על עמדתנו, כשם שכל לימוד בחברותא איננו דורש מאיש לבטל את דעתו מפני חברו. אך היא דורשת מאיתנו להכיר גם ביחס אחר כלפי התורה ודרכי לימודה, כיחס לגיטימי בתוך שיח לימוד התורה, שניתן להקשיב לו ואף ללמוד ממנו.

איני סבור גם שהלימוד החילוני, האקדמי והבלתי אקדמי, נטול בעיות (בעיות שנוכל להיות שותפים בתיקונן, רק במידה שניטול חלק ולא נעמוד מן הצד). בחלקים ממנו אף קיימת הבעיה המרכזית, של אי ההכרה בלומד האחר כבן שיח ראוי ולגיטימי. אך כשם שאנחנו מכירים גם בתורתם של אותם רבנים, שאינם מכירים בתורת רבותינו – נוכל גם כאן לעשות את שלנו, להקשיב ולהיפתח לדיאלוג אמיתי, מתוך ענווה ובקשת אמת. ומובטח לנו שניענה – "כמים הפנים לפנים".